

І. В. ГОШОВСЬКА
(Івано-Франківськ, Україна)

МЕТАФОРА В НАФТОГАЗОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Узагальнено досвід українських та зарубіжних дослідників щодо розвідок української та англійської нафтогазової термінології. Здійснено аналіз доменів концептуальної метафори в нафтогазовій термінології української та англійської мов у зіставному аспекті.

Ключові слова: концептуальна метафора, українська нафтогазова термінологія, англійська нафтогазова термінологія, домен.

У сучасних дослідженнях науковці виявляють інтерес до ролі метафоричної концептуалізації в пізнанні. У термінознавчих та мовознавчих працях чимало уваги приділено вивченню метафоризації термінів (дисертації С. В. Дружб'як [3], О. І. Дуда [4], О. М. Кримець [6], О. А. Литвинко [7], Н. А. Ляшук [8], Н. С. Рибалко [10], Н. З. Цісар [13]). У науковому дискурсі метафора дозволяє краще розкрити особливості досліджуваного об'єкта, що, власне, й спонукає дослідників до аналізу галузевих термінологій в аспекті метафоризації та метонімізації окремих терміноодиниць.

Нафтогазова термінологія вже була об'єктом зацікавлення вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, С. М. Дорошенко [2], М. Гінзбург, І. Корніловська, С. Левіна [1] опрацьовували проблему становлення української нафтогазової термінології та її склад. Формуванню англійської нафтогазової термінології присвячені розвідки І. С. Рогової [11], Н. В. Терських [12]. Окремим аспектам перекладу нафтогазової термінології присвячено розвідку китайського дослідника Х. Ліу [15]. Метафоричність аналізованої термінології вивчали О. О. Єфремов [5], Н. О. Мішанкін, А. І. Деєв [9]. Однак терміни, утворені метафоризацією, ще не були об'єктом дослідження у зіставному аспекті в українській та англійській мовах.

Саме тому мета нашого дослідження полягає у виявленні доменів концептуальної метафори в нафтогазовій термінології англійської та української мов, для досягнення якої передбачено таке завдання – виявити метафоричні терміни та їх домени в нафтогазовій термінології двох мов.

Серед англійських нафтогазових термінів було виокремлено 205 одиниць, утворених метафоризацією, які умовно можна згрупувати за 16 доменами: “ЧАСТИНИ ТІЛА ЛЮДИНИ”, “СВІТ ТВАРИН І ПТАХІВ”, “ОДЯГ”, “КУЛІНАРІЯ”, “СУСПІЛЬСТВО”, “СПОРУДА”, “ПРИРОДА”, “ПОДОРОЖ”, “ЗБРОЯ”, “ІНСТРУМЕНТ”, “ГЕОМЕТРИЧНА ФІГУРА”, “ПОЛЮВАННЯ”, “РИБОЛОВЛЯ”, “МЕДИЦИНА”, “МЕБЛІ”, “ЯКІСТЬ”.

Найпродуктивнішим виявився домен “СВІТ ТВАРИН І ПТАХІВ”, який вміщує 31 термін (*casing spider, catwalk, crawler, dog, dovetail, gooseneck,*

grasshopper, rabbit, wildcat, worm etc). Механізми метафоризації в цьому домені зумовлені активною участю представників фермерського господарства й скотарства в номінації предметів і явищ нафтогазової галузі на ранніх етапах розвитку цієї галузі в США. Метафоризований термін *pig* (свиня) означає “скребок для очищення труб” (інструмент, який опускають в трубопровід з метою очистити його від накопичення воску, осаду та уламків стінок труби) (DPI, с. 152). На початку розвитку нафтопромислу такі скребки виготовляли із соломи. Коли вони проходили вздовж труби, то утворювався такий звук, який нагадував писк свині [15, с. 15]. На основі такої ознаки термін і отримав свою назву, хоча сучасні скребки не викликають такої асоціації із світською твариною.

Другим за продуктивністю утворення метафоричних термінів є домен “ЧАСТИНИ ТІЛА ЛЮДИНИ”. За нашими підрахунками, він нараховує 23 терміни (*company hand, crank arm, ears, fingerboard, jaw, leg, pore throats, possum belly, tool face, wellhead* etc). Людині властиво використовувати слова і словосполучення, які є невід’ємною частиною її повсякденного лексикону і тому, так би мовити, “лежать на поверхні” пам’яті. Зокрема, термін *elbow* (лікоть) в нафтогазовій терміносистемі англійської мови позначає “колінчастий патрубок трубопроводу (коліно)” (частина труби, що з’єднує дві інші труби під кутом менше 180, зазвичай 90 або 45 градусів) (DPI, с. 65). Найменування ґрунтується на подібності за зовнішніми ознаками.

Третім за продуктивністю є домен “ОДЯГ”, до складу якого входять 22 терміни: *gas cap, casing collar, sliding sleeve, clearance pocket, coating, dress, drill collar, dry suit, side pocket* etc. Напр., термін *casing shoe* в перекладі з англійської означає “башмак колони обсадних труб” (для попередження пошкодження труб під час спуску у свердловину) (DPI, с. 30). Черевики виконують захисну функцію від холоду, бруду. Відповідно *casing shoe* отримав свою назву на основі функціональної подібності.

Домен “СУСПІЛЬСТВО” нараховує 20 термінів: *cheater, female connection, pilot, poor boy, crown block, king wire, knowledge box* etc. До складу цього домену належать номінації, які мають асоціації зі статтю, національністю людини, сім’єю, родиною, професією, соціальним становищем. Ілюстрацією цього домену є термін *seven sister* (DPI, с. 187), запроваджений в 1950 р. бізнесменом Енріко Маттеї, тодішнім главою італійської державної нафтової компанії *Eni* для описання семи нафтових компаній, які були лідерами у світовій нафтовій промисловості від середини 1940-х до 1970-х рр.: *British Petroleum, Exxon, Gulf Oil, Mobil, Royal Dutch Shell, Chevron i Texaco* [16, с. 456]. У цьому прикладі простежується порівняння з родинними зв’язками.

Середньою продуктивністю (від 6 до 19 термінів) характеризуються домени “КУЛІНАРІЯ”, “СПОРУДА”, “ПРИРОДА”, “ПОДОРОЖ”, “ІНСТРУМЕНТ”, “ЯКІСТЬ”. Домен “СПОРУДА” об’єднує 16 термінів *cold wall, derrick floor, doghouse, dome, gate, oil bath, oil window, oil pool, pump house* etc. Зокрема, термін *absorption tower* (*absorption* – поглинання, *tower* – вежа) перекладають як *абсорбційна колона* на позначення “вертикальний циліндричний апарат для відділення важких вуглеводнів від легких” (DPI, с. 2).

Вежею називають високу вузьку споруду, що має спеціальне призначення і висота якої значно перевищує розміри основи (АТС). Найменування ґрунтується на подібності за зовнішнім виглядом.

Наступним за кількістю утворених термінів є домен “ІНСТРУМЕНТ” (15 одиниць): *casing tongs, alluvial fan, drawworks drum, hammer, diving bell, needle valve, seat* etc. Прикладом є словосполучення *junk basket*, що має значення “корзина для сміття” у загальнонавчальній мові. У нафтогазовій справі термін позначає “воронку, що встановлюється над долотом для виловлювання шламу в процесі буріння” (DPI, с. 111). Сама воронка має форму відра. Термін отримав назву, ґрунтуючись на функціональній та зовнішній подібностях.

Домен “КУЛІНАРІЯ” вміщує 14 термінів: *apron, doughnut, flow bean, insert bowl, mud cake, oil pan, tray* etc. Слово *spaghetti* в англійській мові позначає вид макаронних виробів з круглим перетином, діаметром близько 2 мм і здебільшого довжиною понад 15 см. У нафтогазовій справі цей термін означає “труби з дуже малим діаметром” (DPI, с. 195) – перенесення ознаки на основі подібності зовнішнього вигляду.

Таку саму кількість термінів (14 одиниць) нараховує домен “ЯКІСТЬ”: *dead end, dry hole, dummy valve, good title, heavy oil, incompetent formation, rich gas* etc. Термін *live oil* в перекладі на українську означає “жива нафта”. Прикметник *живий* означає той, який існує, здійснює обмін речовин із зовнішнім середовищем, здатний рости, розмножуватися (АТС). Нафта – це нежива істота, а отже їй не притаманні такі характеристики. Термін *live oil* позначає нестабілізовану нафту, яка містить у собі газ і може за будь-яких умов спалахнути (DPI, с. 120). На основі подібності непередбачуваності життя і неконтрольованості такого вуглеводня виникла номінація.

Домен “ПОДОРОЖ” об’єднує 14 термінів: *directional hole, graveyard tour, holiday, round trip, runaround, deadline anchor* etc. У нафтогазовій термінології є терміни *daylight tour* (денна мандрівка) (DPI, с. 49) та *evening tour* (вечірня мандрівка) (DPI, с. 69). Слово *мандрівка* означає “переміщення за допомогою транспорту або пішки, звичайно, далеко за межі постійного місцеперебування” (АТС). У нафтогазовій термінології *daylight tour* та *evening tour* позначають денну і вечірню робочі зміни відповідно. Номінація ґрунтується на подібності зі зміною стану.

Домен “ПРИРОДА” формують 13 термінів: *cloud on title, coke breeze, decision tree, drill stem, flood, flash* etc. Словосполучення *Christmas tree* (новорічна ялинка) у нафтогазовій терміносистемі англійської мови позначає *фонтанну ялинку* – “частина фонтанної арматури, за допомогою якої здійснюється контроль і регулювання фонтанних свердловин” (DPI, с. 32). Фонтанна ялинка візуально нагадує новорічну: замість кульок, іграшок вона “прикрашена” манометрами, кранами, вентилями, котушками.

Малопродуктивними (від 1 до 5 термінів) виявилися домени “ЗБРОЯ”, “РИБОЛОВЛЯ”, “ГЕОМЕТРИЧНА ФІГУРА”, “ПОЛЮВАННЯ”, “МЕДИЦИНА”, “МЕБЛІ”.

Домен “ЗБРОЯ” формують 3 терміни (*air gun, casing gun, perforating gun*), напр., термін *perforating gun* означає “кульовий перфоратор” (його

опускають у свердловину, в якій він просувається до необхідного місця, а потім випускає заряди, що пробивають обсадну колону, утворюючи невеликі отвори) (DPI, с. 156). Кульовий перфоратор за принципом дії нагадує зброю, що стріляє, саме тому і отримав таку назву.

Домен “РИБОЛОВЛЯ” також вміщує тільки 3 терміни: *fishing, fishing string, alligator grab*. Прикладом з цього домену є термін *alligator grab*, що в перекладі на українську мову означає “ловильні дволапові кліщі” (інструмент схоплює і витягує на поверхню загублені / залишені предмети в свердловині) (DPI, с. 6). В англійській мові цей термін отримав назву за ознакою подібності зовнішнього вигляду кліщів до пащі алігатора, принцип дії яких асоціюється із захопленням алігатором своєї здобичі.

В українській нафтогазовій термінології виокремлено 59 метафоричних термінів, які формують 13 доменів: “СПОРУДА”, “ОДЯГ”, “ЯКІСТЬ”, “ЧАСТИНИ ТІЛА ЛЮДИНИ”, “ВІДЧУТТЯ”, “ІНСТРУМЕНТ”, “КУЛІНАРІЯ”, “ТВАРИНА”, “СУСПІЛЬСТВО”, “МЕБЛІ”, “РИБОЛОВЛЯ”, “ПОЛЮВАННЯ”, “СПОРТ”.

Найбільш продуктивною сферою метафоризації в нафтогазовій термінології української мови є домен “СПОРУДА”, який нараховує 12 термінів: *абсорбційна колона, артезіанський колодязь, басейн, бурова вежа, вікно, галерея водозабірної, купол* і т. ін. Напр., термін *бурильна колона* (*колона* – частина архітектурної споруди у вигляді високого стовпа, що служить підпорою фронтонів, внутрішніх частин будови тощо) (АТС) означає “ступінчастий порожнистий вал (труба), що з’єднує породоруйнівний інструмент (долото) з наземним обладнанням під час буріння глибоких свердловин” (ТСДНГ, с. 87). Цей термін утворений за функціональною подібністю.

Другим за продуктивністю утворення метафоричних термінів у нафтогазовій терміносистемі української мови є домен “ОДЯГ”, до складу якого входить 10 термінів: *абразивне зношування, антиклінальна складка, башмак, ковпак, кожух, манжета, хомут* і т. ін. Напр., термін *газова шапка* (*шапка* – головний убір) (АТС) позначає “скупчення вільного газу в найбільш піднятій (склепінній) частині нафтового пласта над нафтовим покладом” (ТСДНГ, с. 211) – метафоризація за функціональною подібністю до головного убору.

Середньою продуктивністю (від 4 до 9 термінів) характеризуються домени “ЯКІСТЬ”, “ЧАСТИНИ ТІЛА ЛЮДИНИ”, “ВІДЧУТТЯ”, “ІНСТРУМЕНТ”. Домен “ЯКІСТЬ” нараховує 8 термінів: *активне вугілля, апарат збагачувальний, важкі вуглеводні, газ вільний, мертвий кінець (талевого каната), м’яка вода, тверда вода*. Зокрема, термін *вода висяча* позначає “підземну воду у водоносній породі, нижче якої знаходяться проникні породи, ненасичені водою, але які містять у своїх порах і порожнинах повітря” (ТСДНГ, с. 164). Через наповненість цих пор / порожнин повітрям підземна вода не має доступу до проникних порід, і такий стан перебування підземної води асоціюють з висячим. Цей термін утворений за зовнішньою подібністю.

Наступний домен “ІНСТРУМЕНТ” вміщує 8 термінів: *батарея свердловин, батіг трубопроводу, бурильна свічка, подушка, браслет, барабан під-*

німальної машини, бурильний молоток, печатка. Зокрема, термін *бурильна свічка* позначає “частину бурильної колони, нерознімну при спуско-підіймальних операціях, що складається з двох, трьох або чотирьох бурильних труб, згвинчених між собою” (ТСДНГ, с. 87) – метафоризація за зовнішньою подібністю до воскового предмету.

За нашими підрахунками, домен “ЧАСТИНИ ТІЛА ЛЮДИНИ” у нафтогазовій терміносистемі української мови нараховує 7 термінів. Яскравим прикладом прояву метафоризації у цьому домені є термін *водяний язик*. В анатомії термін *язик* означає рухливий м’язовий орган у ротовій порожнині хребетних тварин і людини, який допомагає захоплювати, пережовувати й ковтати їжу, визначає її смакові якості (АТС). У нафтогазовій термінології *водяний язик* називає “ділянку нафтового (газового) покладу з локальним випереджувальним переміщенням водонафтового (газоводяного) контура по напластуванню порід” (ТСДНГ, с. 193) – метафоризація за ознакою подібності до подовженої, витягнутої форми.

Наступним є домен “ВІДЧУТТЯ”, який вміщує 4 терміни: *агресивність*, *афтершок*, *виснаження запасів*, *втома (матеріалів)*. У фізіології *втома* – послаблення сил, викликане напруженою фізичною або розумовою працею, тривалим рухом і т. ін. (АТС). У нафтогазовій промисловості *втома (матеріалів)* означає “процес поступового накопичення ушкоджень матеріалу під дією перемінних (часто циклічних) напружень, що призводить до зміни його властивостей, утворення тріщин, їх розвитку та руйнування матеріалу за певний час” (ТСДНГ, с. 101). Номінація ґрунтується на подібності з втратою сталих характеристик.

Малопродуктивними (від 1 до 3 термінів) є домени “СУСПІЛЬСТВО”, “МЕБЛІ”, “РИБОЛОВЛЯ”, “ПОЛЮВАННЯ”, “СПОРТ”, “ТВАРИНА”.

Домен “ТВАРИНА” формують 3 терміни (*амфібія*, *навук*, *хвіст*). Так, термін *хвіст* (частина тіла тварини, що являє собою продовження хребта від крижової кістки – АТС) позначає “нижню окрему частину колони труб, яка відрізняється від решти колони діаметром” (АТС). Виникнення метафоричного терміна пояснюємо зовнішньою подібністю.

Решту доменів нараховують по одному терміну. Напр., метафоризований термін *баба* домену “СУСПІЛЬСТВО”. У нафтогазовій промисловості *бабою* називають важку підвісну (або ручну) довбню для забивання паль чи утрамбування землі (ТСДНГ, с. 61). В українській мові слово *баба* має багато значень, однак причиною для виникнення саме такого найменування для дерев’яного молота / палиці є розмовна назва жінки, в якої або занадто грубий, лайливий характер, або масивна тілобудова. На основі такого порівняння й виник термін у нафтогазовій справі.

Домен “РИБОЛОВЛЯ” репрезентує термін *вудка*, який в українській мові використовують на позначення знаряддя для ловлі риби, що зазвичай складається з вудлища, волосіні й гачка (АТС). У нафтогазовій промисловості *вудкою* називають ловильний інструмент для витягування із свердловини дроту, кабеля чи каната, що впали на вибій (ТСДНГ, с. 199) – метафоризація за функціональною ознакою ‘спіймати необхідне і витягнути його на поверхню’.

Зіставляючи нафтогазову термінологію англійської та української мов, ми з'ясували, що в українській мові всього 59 метафоризованих термінів (13 доменів), а в англійській мові — 205 метафоризованих термінів (16 доменів). Цей факт пояснюємо тим, що англійська нафтогазова термінологія в основному розвивається шляхом термінологізації, тобто за рахунок своїх мовних ресурсів, а українська нафтогазова терміносистема поповнює словниковий склад через переклад — калькуванням, транслітерацією, описом метафор, утворюючи багатокомпонентні словосполучення.

Перспективу подальшої роботи вбачаємо в дослідженні способів перекладу метафоризованих термінів на українську мову.

1. *Гінзбург М.* Нафтогазова термінологія з погляду походження / М. Гінзбург, І. Корніловська, С. Левіна // Українська термінологія і сучасність. — К. : КНЕУ, 2001. — Вип. IV. — С. 37–40.
2. *Дорошенко С. М.* Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. М. Дорошенко. — К., 2004. — 22 с.
3. *Дружбяк С. В.* Термінотворча динаміка фахової мови економіки: структурно-семантичний та функціональний аспекти (на матеріалі лексикографічних джерел і сучасної періодики Німеччини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / С. В. Дружбяк. — К., 2010. — 20 с.
4. *Дуда О. І.* Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. І. Дуда. — К., 2001. — 19 с.
5. *Ефремов А. А.* Когнитивные и структурно-семантические особенности метафорических терминов: на материале терминологии американской нефтегазовой отрасли : автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / А. А. Ефремов. — Майкоп, 2013. — 20 с.
6. *Кримець О. М.* Метафора і метонімія як чинники творення та розвитку української технічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. М. Кримець. — Харків, 2010. — 19 с.
7. *Литвинко О. А.* Словотвірні та семантичні характеристики англійської термінологічної підсистеми машинобудування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. А. Литвинко. — Харків, 2007. — 20 с.
8. *Ляшук Н. А.* Лексична та концептуальна багатозначність лінгвістичної термінології в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. А. Ляшук. — К., 2014. — 20 с.
9. *Мишанкина Н. А.* Нефтегазовая метафорическая терминология: асимметричность и эквивалентность перевода (на материале русского и английского языков) / Н. А. Мишанкина, А. И. Деева // Вестник Томского государственного университета. Филология. — 2013. — № 6 (26). — С. 29–31.
10. *Рибалко Н. С.* Мотивація номенклатурних найменувань ссавців у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Н. С. Рибалко. — Одеса, 2010. — 19 с.
11. *Рогова И. С.* Становление и развитие английской нефтегазовой терминологии / И. С. Рогова // И. А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания : III Междунар. Бодуэновские чтения (Казань, 23–25 мая 2006 г.) : [труды и материалы в 2 т.] / [под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева]. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2006. — Т. 2. — С. 233–235.
12. *Терских Н. В.* Развитие английской нефтегазовой терминологии / Н. В. Терских // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. — 2011. — Вып. 57. — С. 114–116.

13. Цісар Н. З. Вторинна номінація в системі української медичної термінології : авто-реф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. З. Цісар. – Львів, 2009. – 18 с.
14. Boone L. P. The Petroleum Dictionary / L. P. Boone. – Norman : University of Oklahoma Press, 1952. – 338 p.
15. Liu H. A Probe Into Translation Strategies of Tech English Neologism in Petroleum Engineering Field / H. Liu // Studies in Literature and Language. – 2014. – № 9 (1). – P. 33–37.
16. Vassiliou M. S. The A to Z of the Petroleum Industry / M. S. Vassiliou. – Lanham : Scarecrow Press, 2009. – 665 p.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АТС – Академічний тлумачний словник – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>.
- ТСДНГ – Бойко В. С. Тлумачно-термінологічний словник-довідник з нафти і газу : укр.-рос.-англ.-франц.-нім.] : [у 2 т.] / В. С. Бойко, Р. В. Бойко. – К. : Міжнар. економічна фундація, 2004. – Т. I : А–К. – 560 с.
- DPI – A Dictionary for the Petroleum Industry / Edited by Kathryn Roberts. – [2nd ed.]. – Petroleum Extension Service, Division of Continuing Education, University of Texas at Austin, 1997. – 428 p.

I. V. Hoshovska

METAPHOR IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN OIL AND GAS TERMINOLOGY

The experience of the Ukrainian and foreign researchers investigating oil and gas professional language is summarized. The domains of conceptual metaphor of petroleum terminology in the Ukrainian and English languages are examined from contrastive aspect.

K e y w o r d s : conceptual metaphor, Ukrainian petroleum terminology, English petroleum terminology, domain.